

Abdülkadir DAĞLAR*

İSİMLENDİRME HENGÂMESİNDE BİR İSİM SAVUNMASI: DÎVÂN EDEBİYATI

*Gel ey Latîfi defterüni dürmedin felek
Dîvâne olma şî'rüni dîvân u defter it...*

Özet: Bu makâle, tartışmaların kenârında yapılan bir isim savunmasıdır. Yaygın kullanılan ismiyle "dîvân edebiyâtı" geleneği, başka birçok isimle isimlendirilmiş; bu arada, diğer isimleri değerli bulup kullananlar bu ismi kullanmanın sakıncalarını dile getirmişlerdir. Bu makâle çerçevesinde, *dîvân edebiyâtı* isminin terimleşme sürecini tamâmlamış olması temel gerekçesiyle, bu isim hakkında ileri sürülen sakıncalar ve yapılan itirâzların gereksiz olduğu ortaya konacaktır. Bu doğrultuda, bu edebî geleneğin de içerisinde yer aldığı medeniyet dâiresinde "dîvân" kelimesinin nasıl bir dünyâyı temsil ettiği ve nasıl bir kavrama karşılık geldiği, "dîvân istiâresi" şeklinde ifâde edilebilecek olan kavramın etrâfında ele alınacaktır. Konu etrâfında ortaya çıkan genel manzaranın da *dîvân edebiyâtı* ismini desteklediği fikrinden hareketle, işâret ettiği sâhayı diğerlerine oranla daha belirgin bir şekilde gösteren bu ismi kullanmanın daha doğru olacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsimlendirme, Dîvân Edebiyatı, İsim Savunması, Terimleşme Süreci, Dîvân İstiâresi, Edebî Gelenek Dâiresi

A Name Defense within the Naming Turmoil: Divan Literature

Abstract: This article is a name defense made on the edge of debates. The tradition of "divan literature" as with its commonly used name had been named with many other names; and meanwhile, people who had found other names valuable and used them mentioned the disadvantages of using this name. In the frame of this article, with the leading motive of having the name of *divan literature* being completed its process of becoming a term, the objections and oppositions brought forward regarding this name will be revealed to be unnecessary. Accordingly, within the civilization circle where this literary tradition is also included, what kind of a world the word "divan" represents and what kind of a notion it corresponds to will be considered around the notion that might be stated as "divan metaphor". With reference to the idea that the general view generated around the subject supports the name of *divan literature*, it has been concluded that using this name denoting the field it refers to more explicitly compared to others will be more accurate.

Keywords: Naming, Divan Literature, Name Defense, Term Process, Divan Metaphor, Literary Tradition Circle

* Öğr. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi; abdaglar@gmail.com

Giriş

Abdülhak Şinasi Hisar, hazırladığı şiir antolojisinin önsözünde giriş cümlesi olarak “*Divan şiiri, edebiyatımızın bir has bahçesi gibidir.*” demektedir (2012: 7). Benzetme mükemmeldir; Türk edebiyatı bir sarây ise dîvân şiiri de o sarâyın ıyş u işret eşliğinde mûsıkî ve şiir meclisleri tertîb edilen sultânî bir hâs bahçesidir. Demek oluyor ki Türk edebiyatı muhîtinin san’atsal etkinlikler dâiresinde en mahrem alanı *dîvân şiiridir*.

Böyle bir mahrem edebî gelenek dâiresini ifâde eden isimlerden biri olan “*dîvân edebiyatı*”nın (özelde de *dîvân şiiri*), neden uygun bir isim olduğunu savunmak¹ bu makâlenin tek amacıdır. Bir başka şekilde ifâde edilecek olursa, bu makâle çeşitli dönemlerde farklı amaçlarla değişik şahıslarca bu edebî geleneğe verilen, birkaçı hâlâ kullanılagelen yaklaşık yirmi ismi zikretme, o isimlerle ilgili olarak daha önce öne sürülmüş fikirler, tartışmalar ve eleştirilerle hesaplaşma gâyesini taşımamaktadır.²

Dîvân edebiyatı ismi üzerinde yapılacak savunmanın en kuvvetli mesned ve sebebi ile temel hareket noktası, onun, diğer bütün isimlere nazaran işâret ettiği sâhayı daha doğrudan ifâde etmesi ve yaklaşık yüz sene içerisinde terimleşme sürecini en başarılı bir şekilde tamâmlamış olmasıdır ki konuyla uzaktan ya da yakından, az ya da çok, ilgilenen amatör ya da profesyonel herkes bu isimden aynı şeyi anlamaktadır.

İsmin, diğer isimlere nisbetle daha geniş bir çevrede kabûl görüp terimleşmiş olmasındaki en büyük âmil ise onun, işâret ettiği edebî malzemenin nitelikleri ile devir ve coğrafya sınırlarını belirsiz kılan bir tavsîf ve algılamadan kendini korumuş olmasıdır. Yani, ortalıkta dolaşan, “*dîvân edebiyatı dönemi*” gibi, kimi popüler ifâde ve söylemlerde de görüldüğü gibi, bu edebî gelenek -her ne kadar yaşam süresi ve yayılma alanı belli olsa da- bir dönem ve bölge edebiyatı değildir.

Dîvân edebiyatı ismi artık yaşamayan, câmid ve sâbit bir edebî gelenek dâiresinin ismidir ki böyle bir geleneğe isim verme gayret ve teşebbüsleri daha çok, gelenek dâiresinin 1839 yılındaki Tanzîmât ile birlikte kapanmasından 1928 yılındaki Harf İnkılâbı’na kadarki uzatma -deyim yerindeyse zeyl ve taklîd- döneminde görülmektedir. Bu, günümüzde kendisini “*Eski Türk Edebiyatı*”, “*Klâsik Türk Edebiyatı*”, “*Osmânî Edebiyatı*” ve hattâ “*Türk İslâm Edebiyatı*” akademik alanlarının araştırmacısı sayan tüm bilim adamlarının ilgilendiği bir edebî gelenektir.

¹ Erciyes Üniversitesi Klâsik Türk Edebiyatı Topluluğu tarafından düzenlenmiş olan, bizim de başından beri düzenleme kurullarında bulunmuş olduğumuz “*Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu*” üst başlıklı sempozyumların altıncısında (Prof. Dr. Mine Mengi Adına, 25-27 Kasım 2010, Kayseri) “*İsim Tartışmalarına Zeyl: Yeniden Dîvân Edebiyatı*” başlıklı bir tebliğ sunmak ironik bir mizâhî durum ortaya çıkarmıştı. Tebliğe, o dönemde yayında olan dizi filmlerden birine atfen “*Dîvân edebiyatı isminin suçu ne?*” soru cümlesiyle başlamakla gülüşmelere neden olmuş idik.

² Genel olarak isimlendirme meselesi ve tartışmaları için bkz. Akün, 1994: 389-390 (Akün, 2013: 15-20); Ünver, 1993: 119-121; Köksal, 1996: 209-223; Ünver, 2002: 225; Okuyucu, 2004: 121-124. Ayrıca, Tanzîmât sonrasında bu edebî geleneği ifâde eden çeşitli isimlerin de kullanılması ve değerlendirilmesiyle ortaya çıkan geniş tartışmalar için bkz. Mehmet Kahraman, 1996.

Bu edebî gelenek dâiresini belirgin kılan temel vasıflar şunlardır: Türkçe olması, İslâm medeniyeti dâiresine âit olması, kitâbî/yazılı olması, yazıya Arabî harfler ile aktarılması, manzûm metinlerde ya da şiirde kâfiye (ve redif) ile arûz vezninin belirleyici olup kullanılması, mensûr metinlerde sec' kurallarının belirleyici olduğu inşâ üslûbunun dikkat çekmesi, nazımda kasîde, gazel, mesnevî, rubâ'î, tuyuğ, terkîb-i bend, tercî'-i bend ile musammat şekillerin kullanılması, Türkçe temel olmak üzere Arabî ve Fârsî kelime, terkîb ve deyimlerden oluşan bir husûsî lugâta sâhib olması yani Türkî-Arabî-Fârsî üç dilden kuvvetle haberdâr bir gelenek olması.

Farklı isimler kullansalar da, yukarıda isimleri verilmiş akademik alanların araştırmacıları bu özelliklerdeki edebî dâirenin dışıyla değil, daha çok içiyle uğraşmaktadırlar.

20. asrın ilk çeyreğinde *dîvân edebiyâtı* ismini kullanan iki isim dikkati çekmektedir, Ömer Seyfeddîn ve Alî Cânib Yöntem. Onların, bu gelenek dâiresindeki edebiyâtı *dîvân* kelimesi ile ifâde etmiş olmalarının sebep/sebepleri çok açık olmamakla birlikte, isme karşı tavır alanlar onu sâdece idârî ve edebî terminolojideki anlamları ile ilgili olarak eleştirmişlerdir. Türk edebiyâtı târîhinde bu geleneğe dâir cereyân etmiş olan isimlendirme tartışmalarında *dîvân edebiyâtı* ismine yapılan taarruz temel olarak şu üç dayanaktan hareket etmiştir:

1. Bu edebiyâtın şifâhî bağlamı, sâdece *dîvân-ı humâyûn* adı verilen yüksek devlet meclisleri değildir.

2. Bu edebiyâtın kitâbî ürünleri, sâdece şâirlerin şiirlerinin toplandığı, *dîvân* adı verilen müstakil şiir kitâblarından ibâret değildir.

3. Bu edebiyât, *dîvân şiiri* isminin sınırlandırdığı gibi, sâdece nazım edebiyâtı değil, aynı zamânda kuvvetli bir nesir edebiyâtıdır.

Bu eleştiriler görüntüde haklı olmakla birlikte, maalesef, temelde *dîvân* kelimesinin, bu edebî geleneğin şuûraltında ne derinlikte ve ne genişlikte bir alanı temsil ettiğinin hesâba katılmayıpından kaynaklanan bir sıklık da arz etmektedir.

Öyleyse, *dîvân* kelimesi ne anlama gelir, kullanıldığı gelenekte nasıl bir algı ve çağrışım dünyâsını gösterir?

1. Dîvân Lugatı

Dîvân sadece şâirlerin bu edebî gelenek dâiresi içinde ortaya koydukları şiirlerini bir araya getiren defter ya da kitâb mıdır; veyahut sadece halkın ma'rûzâtının dinlenip çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı ve devlet işlerinin görüşüldüğü mekân mıdır? Bu sorulara cevâb aramadan önce *dîvân* kelimesinin kökeni ve lugavî ma'nâsı üzerine düşünmek gerekmektedir.

Fîrûzâbâdî'nin *Kâmûsu'l-Muhît* adlı Arabî-Arabî lugâtını çeşitli kaynaklardan istifâde ve yer yer tenkîdlerle zenginleştirerek Türkçeye tercüme eden Mütercim Âsım Efendî'nin eserinde *dîvân* kelimesinin anlamına, târîhine ve ondan türetilmiş olan kelimelere dâir ma'nâ, iştikâk ve sarf bilgileri aynen şöyledir:

“ed-Dîvân

Dâlin kesriyle ve fethiyle ehl-i ceş ü ehl-i ‘atıyyenin ism ü resm ve ‘ulûfe vü vezâyiflerine müte’allık defâtir ü sahâyifin müctema’ına itlâk olunur İslâmda ibtidâ onu hazret-i ‘Ömer radiyallâhu ‘anhu vaz’ eyledi cem’i devâvîn ve deyâvîn gelir.

Şârih der ki mü’ellif muctema’u’s-suhufi ve’l-kuttâbu yuktebu fîhi ehlu’l-ceşyi ve ehlu’l-‘atıyyeti ‘ibâretiyle tefsîr eylemekle murâd ‘askeri ve ‘ulûfe-hârların esâmîleri tahrîr olunan evrâk-ı defâtirin ve tahrîr eden kâtiblerin cem’iyyetgâhı olan mekân olur. Zîrâ müctema’ lafzı ism-i mekândır ve kuttâb ketebenin cem’idir fi’âl vezninde kitâb degildir lâkin ummehât-ı sâ’irede ibtidâ cem’ olunan evrâka mevzû’ olmak üzere mersûmdur. Zîrâ ibtidâ tesmiye eden Nûşirevândır. Bir gün zümre-yi kuttâb karârgâhı olan kaleme gelip bunların sür’atle hisâb u kitâblarını temâşâ eyledikte isti’câb u isti’zâmla în kâr-ı dîvânest ya’nî bu emr-i ‘azîm tavk-ı insândan hâric olup hemân cinn tâ’ifesinin kârıdır demekle minba’d lafz-ı mezbûr yazdıkları cerîdede karâr-dâde oldu. Ve İslâmda Hazret-i ‘Ömer sıyâneten libeyti’l-mâl vaz’ eyledi ba’dehu defter-i merkûm tertîb olunan mevzû’a da itlâk olundu ki hâlâ defter-hâne ta’bir olunur. Ve tevsî’le de’âvî dinlenip ahkâm icrâ olunan mahzar-ı pâdişâhân u umerâya da itlâk olundu. Ve dîvân-ı eş’âr dahı ictimâ’ mülâbesesine mebnîdir. Ve kaldı ki işbu dîvân kelimesinin ba’zılar vech-i mezkûr üzere mu’arrebliğine zâhib olup ve ondan tedvîn ve tedevvün fi’lleri mutasarrıf oldu dediler ve ba’zılar ‘Arabîyyetine zâhib ve aslı divvândır dediler vâv-ı müşeddede ile niteki dînâr ve dîbâc kelimelerinde dahı bu gûne makâlât cârîdir binâ’en-‘aleyh cem’inde devâvîn ve deyâvîn dediler zîrâ aslı vâvî ve yâ’î olduğu muhtelefün-fihdir. Yâhûd kesre için vâv yâya mûnkaliib olmakla cem’in biri asla ve biri fer’e göre olur. Mütercim der ki zann ederim ki işbu dîvân lafzı elfâz-ı mütevâridedendir ya’nî hem Fârsî hem ‘Arabîdir zîrâ Nûşirevân zemânından akdem şu’arâ-yı Câhiliyyenin ve sâ’irlerinin kelâmında vâkı’ olduğu görülmüşdür. Ve me’hazin dahı kâbiliyyet-i tâmmesi vardır nite ki mukaddemce beyân olundu. Pes ibtidâ defâtir-i müctema’ada ba’dehu mahallinde müsta’mel olur ki dîvân yeri demek olur. Huz mâ safâ.

et-Tedvîn

Tef’îl vezninde defterleri bir araya birikdirmek ma’nâsınadır yukâlu devvene’d-dîvâne izâ ceme’ahu.

et-Tedevvün

Tefe’ül vezninde vech-i kemâl üzere zengin olmak ma’nâsınadır. Cem’iyyet ma’nâsından mutasavverdir yukâlu tedevvene’r-raculu ize’stagnâ ginen tâmmâ.” (1305: 631)

Bu açıklamalara göre, *dîvân* kelimesi askerlerin ve hüner sâhiblerinin isim ve sıfatları ile bahşış ve ihsânlarını kaydeden kâtiblerin bir arada buldukları mekân ya da meclisle berâber bu kayıtların yer aldığı varak ve defterlere verilen isimdir. Sonradan *dîvân* adı verilen odalarda *dîvân* kâtiblerinin *dîvân* adı verilen -muhtemelen büyük- defterlere -muhtemelen küçük yazılarla- kaydetme karmaşıklık ve zorluğunu îmâ ederek, “*dîv-ân*” yani “*cinler*” anlamında da olsa, kelimeyi bağlamında kullanmış olan ilk kişinin Nûşirevân olduğu; idârî ıstılâhtaki anlamıyla İslâm devlet teşkilâtında ise ilk *dîvân*ın Hazret-i Ömer tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır.

Kelime zamân içinde Türk kültür ve idâre hayâtında daha çok idârî bir terim olarak bilinen anlamlarına özgü şekilde “*dîvân kalemi*”, “*dîvân kâtibi*”, “*dîvân hâne*”, “*ayak dîvânı*” ve benzeri birçok ıstılâhî terkîb oluşturmuş; halk arasında da “*Hakk dîvânı*”, “*el pençe dîvân durmak*” gibi deyimleşmiş ifâdeler içinde kullanılmıştır.

2. Dîvân İstiâresi

Yukarıda verilen alıntıda da görüldüğü üzere, *dîvân* kelimesinin ortaya çıkış noktasındaki temel lugavî ma'nâları ile birlikte zamân içinde kazanmış olduğu deyim ve terim anlamları da hesâba katıldığında genel olarak üç şeye taalluk ettiği ortaya çıkmaktadır:

1. Defter/kitâb/varak ve sahîfeler/notlar,
2. Oturumun yapıldığı meclisler ve meclisin kurulduğu mekânlar,
3. Hiyerarşik tertîb ve teşrîfât.

Kelimenin lugavî ve ıstılâhî ma'nâları etrâfında zamânla bir istiâre oluştuğunu, bir diğer bakış açısıyla, kelimenin bir isim olarak, gelenekte öteden beri var olagelen ve geleneğin şuûraltı ile aktarılagelen bir “*ezelî hiyerarşi*” tasavvuruna tekâbül ve tetâbuk ettiğini söylemek mümkündür. Ezelî olan, Allâh'tır, ebedî olan da odur; o, Evvel'dir, Âhir'dir de. Her şeyin başıdır, Allâh; ondan gelen her şey tekrâr ona dönücüdür. Büyük küçük tüm kâinât koca bir meclis/*dîvân* halkasını andırır; meşhûr ta'bîriyle “*habbeden kubbeye*” tüm kâinât dâirevî bir dönüş hâlinedir. Bu dâimâ dönen kâinât *dîvân*ının başı ve esâs mihverî, Allâh'tır. İslâm geleneklerine göre ezelî hiyerarşi çerçevesinde bu koca *dîvân*ın Allâh'tan hemen sonra gelen ikinci temel üyesi, onun kulu ve resûlü Muhammed'dir, o, Allâh'ın habîbi, sevgilisidir.

Bu ideal zemîn üzerine kurulu geleneksel hiyerarşi ya da tertîb ve teşrîfât tasavvuru, dikey ma'nevî düzlemde Allâh ve Resûlullâh Muhammed, sonrasında sırasıyla, dînî kültürde önem atfedilen ehl-i beyt, hulefâ-yı râşidîn, ashâb-ı kirâm, tasavvuf-tarîkat şeyhleri ile dîn âlimlerinden; yatay maddî düzlemde ise devrin sultânı/sultânları, hânedân üyeleri, sadra'zam, vezîrlere ve diğer devlet adamlarından oluşur. Bu hiyerarşiye göre teklik birinci şahsın -ki bu, edebî gelenekte şâirdir- yeri ve konumu halkanın sonu ya da ucudur.

Bu edebî geleneğin, dîn ve tasavvuf dışında kalan kısmına dâir, sultân-kul ilişkisi üzerine kurulu aşk anlayışı çerçevesinde oluşmuş hayâl ve teşbîh/istiâre sistemini “*sarây istiâresi*” ifâdesi ile açıklayan Ahmet Hamdi Tanpınar, bu istiârenin temelde “*muhârebe, av, şarâb ve mûsıkî meclisi*” (bezm ü rezm) olmak üzere üç meclisin unsurları üzerine binâ edildiğine işâret

etmektedir (1988: 5-10). Tanpınar, sarây istiâresini açıkladığı bölümde, alt isimlendirmelerle ayrıca “aşk istiâresi” ve “şahsiyet istiâresi” ifâdelerini de kullanmaktadır.

Bu çerçevede Tanpınar, bu edebî geleneğe temel teşkil eden hayât algılaması ve hayâl sisteminin, ezeli bir hiyerarşinin herkesle birlikte şâirlerce de içsel olarak kabûl edilerek oluşup geliştiğini anlatmaya çalışmaktadır.

“(...) eski edebiyat her noktası birbirine cevap veren kapalı, yukarıdan aşağıya doğru düzenlenmiş bir âlemin ifâdesidir. Tabiatıyla din, kozmik âlem, siyasî rejim, ferdî hayat bu silsileye göre derece derece birbirinin aksi olacaktı. O ilâhî âlemden aşağıya doğru inen kademelerle düzenlenmiş bir mutlakin malikânesidir. Bu kademelerin hepsi aynı tarz istiarelerle ifâde edilir.” (1988: 10)

cümlelerinden de hareketle, Tanpınar’ın, dîn ve tasavvuf dışındaki kısmını tabiat ve sosyal hayât ilişkisi üzerine mükemmel bir şekilde kurguladığı sarây istiâresi yerine (ya da yanında), aslında, geleneğin devletle hiç ayrı düşünmediği dîn ve -berâberinde- zengin sembolizmiyle bu edebî geleneğin hayâl dünyasının gelişmesinde çok önemli yeri olan tasavvufun da dâhil edilerek, hepsini içine alan daha genel bir meclis algısını da vermesi yönüyle, artık “dîvân istiâresi” kavramsal ifâdesini kullanmanın mümkün olduğu söylenebilir.

Mekân olarak dîvân, önceleri, devletin çeşitli kayıtlarını tutan kâtiblerin bir arada oturup çalıştıkları odalar, merkezler anlamında kullanılmıştır. Dîvân oturumları daha sonra İslâm devlet geleneğinde, zamân içinde sistemi değişse de, haftanın belirli günü veya günlerinde, sultânın -veya kimi zamân sadra’zamın- riyâsetinde, devlet işlerinin görüşüldüğü, dertlerin dinlendiği, mes’elelerin çözüme kavuşturulduğu dîvân-ı humâyûn meclisleri olarak özelleşmiştir; ancak her dîvânın aynı zamanda bir meclis, her meclisin de aynı zamanda bir dîvân olarak görüldüğü gerçeği değişmemiştir. Sultânın riyâsetinde zamân zamân sultân-ı şu’arâların dâhil edilmesiyle şiir sohbetlerinin de yapıldığı dîvân-ı humâyûnlardan şâirlerin ve şiir meraklısı şahısların çeşitli zamân ve mekânlarda çeşitli genişlik ve nitelikte oluşturdukları dâirevî meclislere, âlim ve şeyhlerin sohbetlerini yaptıkları ilim ve tasavvuf meclisleri ile zikir halkalarından rind-meşreb samîmî dostların kurdukları ıyş u işret meclislerine kadar geniş bir yelpâzede yer alan bir meclis kültürü vardır geleneksel İslâm medeniyetinde.

Meclis olarak her dîvân kendi içinde zamân, mekân ve katılımcı şahıslara dâir kurallara, ritüellere, hiyerarşiye ya da tertîb ve teşrîfâta sâhibdir. Osmânlı devlet geleneklerinde, tertîb ve teşrîfâtın en yüksek derecede uygulandığı meclisler dîvân-ı humâyûnlardır; bu toplantıların haftanın hangi günü veya günlerinde, nerede, hangi vakitte, kimin başkanlığında, kimlerin katılımıyla gerçekleşeceği muayyendir. Bununla birlikte, bizzât pâdişâhın iştirâk ettiği, bayramlaşma merâsimleri, Cum’a ve arefe selâmlıkları, başta Mevlid Kandîli olmak üzere önemli gecelerin selâtn câmi’lerdeki kutlama törenleri ile çeşitli sarây düğünleri tertîb ve teşrîfâtın en

üst düzeyde ve yoğun olarak görülebildiği yerlerdir³ ki bu merâsimleri resmeden minyatürler ve gravürler dâirevî dîvân tasavvurunu görsel olarak da ortaya koymaktadır. -İdeal meclis anlamıyla- elest meclisinden çıkarkeyif içki meclislerine kadar hangi meclis olursa olsun, meclisin kiblesinin yani en mu'teber seçkin üyesinin yeri belirlidir; meclisteki herkesin teveccüh ve iltifât ederek yöneldiği bu üye, bu edebî gelenekte “*sevgili*” olarak kabûl görmektedir.⁴

Çerçevesi çizilen ezeli ve geleneksel hiyerarşi zemîni üzerinde ma'nevî ve maddî olmak üzere iki ayrı tertîb ve teşrîfât kabûl eden İslâm medeniyeti dâiresinde te'lîf edilen eserlerde de bu her iki tertîb ve teşrîfâta uyma şartı aranmıştır. Bu geçiş noktasında durumu özetle şöylece ifâde etmek mümkündür:

İslâm medeniyetinin neredeyse tamâmı kâinât kitâbı ya da defterinde bir meclis, cem'(/cemâ'at), te'lîf, tahrîr, tasnîf, tertîb ve teşrîfât geleneği yani aslında bir *dîvân* ve *tedvîn* geleneği üzerine binâ edilmiştir.

3. Te'lifte Tedvîn Geleneği

*Şi'r-i dil-sûz-ı Necâtî var iken hayf ola kim
Halk yazup yanılıp defter ü dîvan yazalar...*

Dîvân istiâresi, İslâm medeniyetinin geleneksel her alanında olduğu gibi, dînî, ilmî, edebî her türlü kitâb te'lifinde de kendini göstermektedir. Her işte olduğu gibi, bir kitâb yazımına da mutlakâ *bismele* ile başlanır ki bu ön şarttır; hemen ardından, *hamdele* (Allâh'a hamd) ve *salvele* (Resûlullâh ile onun âilesi ve ashâbına duâ) bölümleri gelir. Ma'nevî hiyerarşi, bu değişmez sıralamanın ardından -yerine ve tercihe göre- sırasıyla dört halifenin anılması, oniki imâmın anılması, tasavvuf büyüklerinin anılması, devrin önde gelen dîn âlimlerinin anılması gibi bölümlerle devâm eder. Bu tertîbin ardından maddî hiyerarşinin unsûrları gelir ki en başında -kimi zamân kitâbın ithâf edildiği- devrin sultânı -ki o Allâh'ın yeryüzündeki gölgesi ve Resûlullâh'ın halifesi sayılır- övgüler ve duâlarla anılır. Geleneksel kitâb te'lifinde giriş (mukaddime/dîbâce) kısmının başında yer alan bu hiyerarşik tertîbi -ki ideal olarak uyulması gerekendir- sebep-i te'lîf bölümü ve müellifin şahsî niyâzları izler. Eserin asıl bölümünde işlenen konular da fasıllar ve bâblar hâlinde kendi aralarında tertîb edilir. Sonuç (hâtîme) bölümünde de eserin başladığı minvâlde bitişinden duyulan memnûniyeti bildiren Allâh'a minnet ve şükrân ifâdeleri ile Resûlullâh'a duâ ve selâm sözlerine yer verilir. Kitâbın başından sonuna kadar uyulan bu tertîbe, dîvân istiâresini yansıttığı için, “*tedvîn*” de demek mümkündür; bu hâliyle geleneksel tertîb usûlüne uygun olarak te'lîf edilen her kitâb bir tür *dîvân* sayılabilir.

Arabî lisânla da yazılmış olsa 1072 yılında yazımı tamamlanan bir millî dil eserine dîvân/tedvîn geleneğini gösterircesine *Dîvânu Lugâti't-Türk* diyen bir edebî gelenek, bu eserden üç sene önce Türkçe te'lîf edilen *Kutadgu Bilig*

³ Osmânî yüksek idâre ve kültür hayatına hâkim olan usûl, tertîb ve teşrîfât hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Esad Efendi, 1979; Ali Seydi Bey.

⁴ Bilhassa sultânın nezdinde kurulan ıyş u işretli sohbet, mûsikî ve şiir meclislerinin bu edebî geleneğin oluşum ve gelişimine katkısı hakkında ayrıntılı bilgiler ile zengin görsel belgeler için bkz. İnalçık, 2011.

ile hemen sonraki asırda yine Türkçe kaleme alınan ‘*Atebetü'l-Hakâyık*’ kitâblarını bu geleneğe uygun olarak tertîb etmiştir.

Defterleri, varak ve sahîfeleri, notları bir araya getirme anlamına gelen *tedvîn* kelimesi, ki dîvân kelimesinden türetilmiştir, zamânla bir şâirin şiirlerinin toplanması anlamında özelleştirilmiş olsa da edebî geleneğin hayât bulduğu tabîi ortamında cem’, te’lif, tahrîr, tasnîf ve tertîb kelimeleri ile de çoğu zamân paralel doğrultuda kullanılmıştır. *Tedvîn* kelimesi, toplanmak ve bir araya gelmek anlamlarıyla *cem’* (/cemâ’at>mecmû’a), çeşitli şeyleri uzlaştırmak için bir araya getirmek anlamıyla *te’lif*, bazı şeyleri bir araya getirerek aralarındaki yakınlık ve sıcaklığı artırmak anlamıyla *tahrîr* (<harâret), birden çok şeyi sınıflarına göre düzenlemek gruplandırmak anlamıyla *tasnîf*, birden çok şeyi rütbe ya da mertebelerine göre düzenlemek anlamıyla da *tertîb* kelimeleriyle, kimi zamân atıf vâvıyla birbirlerine atfedilerek, kimi zamân da münferiden birbirlerinin yerine kullanılmıştır.

Dîvân edebiyâtı geleneğinin ilk ciddî münekkidlerinden sayılan Latîfî’nin, yazmış olduğu şâirler tezkiresinin dîbâce kısmının sonunda ve şâirlerin hâl tercemelerini aktardığı asıl kısma geçmeden önce, kitâbını nasıl bir çalışma ile hazırladığını anlatırken kullanmış olduğu şu cümleler, yukarıda sayılan *tahrîr*, *tasnîf*, *te’lif* ve *tedvîn* kelimelerinin aynı minvâlde bir arada nasıl kullanıldığına şahidlik etmektedir:

“(…) ve fenn-i nazm u inşâda ve dîvân u risâle ve dâstân u makâleden ne tahrîr ü tasnîf itdi ve tahrîr ü te’lifüm diyü da’vâ itdügi kendü karîhasından sâdır olmuş hassa icâdı midur yohsa zemân-ı âharda vâkı’ olan şu’arâ-yı selefün tedvînâtından terceme vü tırâş ve ifrâz u iktibâs midur (...) ve bu mukaddime minvâlince her birinün tedvîn itdügi te’lifâtı ve tahrîr itdügi eş’âr u ebyâtı sa’y u taleb ile bir bir buldum (...)” (Canım, 2000: 105-106)

Kınalı-zâde Hasan Çelebi kaleme aldığı şâirler tezkiresinin dîbâcesinde, kitâbını ithâf ettiği Sultân 3. Murâd’ın vasıflarını överek andığı kısmın sonunda onun şâirlik yönünü değerlendirmekte ve bu arada sultânın şiirlerini bir dîvânda toplama gâyesini

“(…) ve ol efâzıl-ı nâmdârları ki bu fende dahı iktidârları vardur cümlesini pervîn gibi bir yire cem’ idüp le’âlî-yi âbdâr gibi rişte-yi tertîb ü tedvîne çekem ve ol hazerât-ı sûtûde-sifâtı kalemüm ile rakam kılam.” (1989: 35)

şeklinde ifâde etmektedir. Burada şiirlerin bir araya getirilerek bir dîvân hazırlanma aşamalarının *cem’*, *tertîb* ve *tedvîn* kelimeleri ile ifâde edildiği görülmektedir.

Bu edebî te’lif geleneğinin ezeli hiyerarşi doğrultusunda dîvân istiâresini gösteren en müşahhas örnekleri “*dîvân*” adı verilen şiir defter/kitâblarıdır. Bu gelenek dâiresinde kasîde, gazel, -küçük hacimli-mesnevî, bendli ve musammat şekiller, kıt’a, rubâ’î, tuyuğ adı verilen şiirler ile müstakil ve münferid beyt ve mısra’ların bir dîvân hâlinde tertîb ve tedvîni husûsunda bazı usûller belirlenmiştir. Bir şâirin dîvânı düzenlenirken, ilk aşamada şâirin o zamâna kadar yazmış olduğu şiirler çeşitli kaynaklardan

derlenir, ikinci aşamada ise tesbît edilmiş olan bu şiirler kendi aralarında tertîb ve tedvîn edilir. Elde mevcûd olan şiirler önce şekillerine göre -zamân zamân bazı farklılıklar da gösteren sırasıyla- *kasîdeler (kasâ'id)*, *bendli şekiller*, *musammatlar*, *mesnevîler*, *kıt'a-yı kebîreler (tevârih -târîh düşürmeler-)*, *gazeller (gazeliyyât)*, *kıt'a-yı sağıreler (mukatta'ât/kıta'ât)*, *rubâ'iler (rubâ'iyât)*, *tuyuğlar*, *beytler (ebyât)*, *mısrâ'lar (mesâri')* hâlinde düzenlenir. Dîvânlarda kasîdelerden önce şiir yer almaz; kasîdelerle gazeller arasındaki şiirlerin yerlerinde değişiklikler görülebilir; gazellerden sonra da genellikle gazelden daha küçük hacimli şiirlere ve şiir parçalarına yer verilir. Tertîb ve tedvîn kelimeleri en çok kasîdelerin bir araya getirilmesinde anlamını kavramaktadır; şöyle ki, elde olan kasîdeler konularına göre *tevhîd*, *münâcât*, *na't*, *hulefâ-yı râşidîn için na't*, *oniki imâm için na't*, *evliyâ ve meşâyih için na't*, *devrin sultânı için medhiyye*, *sadra'zam*, *vezîrler ve diğer devlet erkânı için medhiyyeler* şeklinde ezeli ve geleneksel hiyerarşi sıralamasıyla bir araya getirilir. Titiz tedvînlerde târih düşürme manzûmelerinin de konularına göre hiyerarşik bir tertîbe riâyet ettiği görülmektedir. Gazellerin tertîbinde ise kâfiye/revî harfi esâs alınarak hurûf-ı hecâ/elif-bâ sırası gözetilmesinin, onlara temel bir düzen verme yanında -belki elif harfinin Ehad ve Vâhid olanı temsîlinden kaynaklanarak- hiyerarşik bir düzen verme gâyesine yönelik olduğunu söylemek mümkündür.

Gelinen noktada şunu ifâde etmek gerekir ki, sâdece dîvânların *tedvîn* edildiğini söylemek dar bir bakış açısı olur. Mesnevî nazım şekli ile kaleme alınmış eserlere bakılacak olursa, Mevlânâ'nın *Mesnevî-yi Ma'nevîyye*'sinin, çoğu iç içe geçmiş irili ufaklı pek çok kıssa, hikâye ve meselin altı defter hâlinde tedvîni ile meydâna getirildiğini söylemek mümkündür. Kezâ, Şeyhî'nin hâl tercemesinde Latîfî'nin *Husrev ü Şîrîn*'den bahsederken sarf ettiği

"Ol zemân mezbûr kitâb-ı merkûmı tekmîl ü tedvîn idüp 'atebe-yi Murâd Hâna iletî." (Canım, 2000: 343)

cümlesinden hareketle, mesnevî kitâblarının da tedvîn ile oluşturulduğu sonucuna rahatlıkla ulaşılabilir.

Yine Latîfî'nin, 'Âşık Paşa'nın hâl tercemesinde onun eserlerinden bahsederken zikrettiği

"İlm-i bâtında ve tarîk-ı tasavvufda mürşid ü mürîd âdâbın ve tarîk-ı sülûk esbâbın beyân ider manzûm te'lîfi ve mutasavvıfa için makbûl-i tâ'ife-yi sûfiyye tedvîn ü tasnîfi vardır." (Canım, 2000: 119)

cümlelerde *manzûm te'lif* ve *tedvîn ü tasnîf* kelimeleri ile işaret ettiği eserin, onun *Garîb-nâme* adlı mesnevîsi olması kuvvetle muhtemeldir.

Özellikleri aktarılmaya çalışılan edebî geleneğin, tesbît edilebildiği kadarıyla, ilk ve nitelikli bir eseri olması hasebiyle, *Kutadgu Bilig* adlı mesnevîye bakıldığında geleneğin kuruluşunun daha başında onun da tedvîn usûllerine uygun olarak tertîb edildiği görülmektedir. Eserde besmele ile başlayan bir mensûr ve bir manzûm dîbâcenin ardından bâb adı verilen bölümler için bir fihrist hazırlanmış; daha sonra, yine bir besmelenin ardından, ayrı bâblar hâlinde sırasıyla, *tevhîd*, *na't*, dört halîfe medhiyyesi ile Buğra Han için bahâriyye türünde bir medhiyyeye yer verilmiş; eserin asıl

konusuna ön hazırlık mâhiyetli bâblar çerçevesinde müellifin sebep-i te'lif ve özür beyânlarını veren beytlerle asıl bâbların kapısına gelinmiştir. Buraya kadarki bâbın ardından gelen asıl konunun işlendiği kısım ise yetmişüç bâbdan müteşekkildir. Eserin ayrı ayrı üç bölümden oluşan hâtıme kısmı ise, müellifin yaşlılıktan ve devirden şikâyetleri ile kendisine nasihatlarını ihtivâ eder; son kısımda ise müellifin kendisi için, tüm mü'minler için, Hazret-i Muhammed ve onun dört arkadaşı için duâ beytleri yer almaktadır (Yusuf Has Hâcib, 1991/1994).

Beyt sayısı bakımından büyük hacimli mesnevîler müstakil kitâblar hâlinde tedvîn edilirken, beyt sayısı az olan mesnevîlerin de, çoğu zamân, dîvânların tedvîninde diğer nazım şekillerinde yazılmış şüirlerle birlikte iki kapak arasına girdikleri görülmektedir. Son tahlilde, *dîvân edebiyâtı* isminin mesnevîleri kapsamadığını iddiâ etmenin de dar bakışlı bir tutarsızlığa işâret ettiği ortaya çıkmaktadır.

Uzun süre elde biriktirilen hâl tercemelerinin, ele aldığı şâirlerin mesleklerine, rütbelerine, sınıflarına göre bir düzenleme ile şu'arâ tezkiresi şeklinde cem', tertîb ve tedvîn edildiği çıkarımına yine gelenek dâiresinde yer alan bazı metinlerden ulaşabilmek mümkündür.

Âşık Çelebi, Latîfî'nin hâl tercemesinde, Sehî Bey'in şu'arâ tezkiresinden bahsederken *cem'*, Latîfî'nin ve kendisinin şu'arâ tezkirelerinden bahsederken *tertîb* kelimesini kullanmaktadır:

"Hudûd-ı sene hamsinde İstanbula hicret ve anda ikâmete 'azîmet itdi. Ol târîhde Sehî Beg cem' itdüğü Tezkiretü's-şu'arânun nev-peydâlığı zemânı olup halk içinde makbûl düşmüşidi. Latîfî ile fakîr bir tezkiretü's-şu'arâ dimek fikr idüp ol zemân tertîbin ve fakîr hurûf-ı esâmî tertîbin ihtiyâr itdüm idi. Sonra monlâ-yı mezbûr benüm tertîbüme sarkup (...)" (Kılıç, 2010: 737)

Ayrıca bu ifâdelerden, önceleri Latîfî'nin zamân (kronoloji) sırasına göre, Âşık Çelebi'nin de elif-bâ sırasına göre şâirleri *tertîb* etmeyi tasarladıkları da anlaşılmaktadır.

Gelibolulu Mustafâ Âlî de Latîfî'den bahsederken, Sehî Bey ve Latîfî'nin şu'arâ tezkireleri için *cem'*, Âşık Çelebi'nin şu'arâ tezkiresi için *te'lif*, Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin şu'arâ tezkiresi için de *tasnîf* kelimesini kullanmaktadır:

"Vilâyet-i Rûmda tezkiretü's-şu'arâ cem'i evvelâ Sehî Begden sâniyen bundan sâdir olmuşdur. El-hak hûb edâ eylemiş ve şûh u mergûb inşâ itmişdür. Egerçi kim sâlisen tezkire te'lif iden Monlâ 'Âşık râbi'an menâkıb-ı şu'arâ tasnîf eyleyen Kınalı-zâde Monlâ Hasan (...)" (İsen, 1994: 268)

Fatîn Dâvûd, şâirler tezkiresinin takrîz kısmında, usûlüne uygun, okunmaya değer bir şâirler tezkiresi *tedvîn* edilmesinin lüzûmundan bahsederken

"Lâkin haylî zamândan beri i'tibâr ve tetebbu'a şâyeste bir tezkiretü's-şu'arâ tedvîni müyesser olamayıp (...)" (e-kitap: 41)

ifâdelerini kullanmaktadır.

Râmiz, Safâyî'nin hâl tercemesinde onun şu'arâ tezkiresinin, hâl tercemeleri verilen şâirlerin rütbe ya da mertebelerine göre *tertîbi* dâiresinde, *tahrîr* edildiğine işâret etmektedir:

"(...) *tertîb eylediği Tezkire-yi Şu'arâsı (...) tahrîr eylediği tezkireleri ta'bîrât-ı münşiyânededen egerçi berî ve sâdece kelâm ve tertîb eyledikleri zevât-ı zevî'l-ihtirâmın (...)*" (Erdem, 1994: 190-191)

Latîfî, hazırlamış olduğu şâirler tezkiresine başında besmele, hamdele, salvele bölümlerinin yer aldığı, geleneksel usûle uygun bir mukaddime/dîbâce ile başlamıştır. Dîbâce kısmında İslâm medeniyetinin edebî geleneklerinde hâkim olan ibdâ', san'at, beyân ve şiire yaklaşım şeklini, âyetler ve hadîsler ışığında yorumlamaya çalışmış, bu arada kendisinin şiir ve şâire bakış açısını ortaya koymuştur. Eserin asıl kısmında ise -ma'nevî hiyerarşinin önceliği ilkesine göre- ilk fasılda Anadolu'daki önemli sûfî-şâirlerin (*Mevlânâ, Sultân Veled, Âşık Paşa...*), daha sonra maddî hiyerarşiye göre ikinci fasılda sultân şâirlerin (*2. Murâd – Kânûnî*), üçüncü fasılda da elif-bâ tertîbine göre Anadolu'da kendi zamânına kadar olan gelenek şâirlerinin hâl tercemelerini vermiştir. Eserin bu hâliyle başından sonuna kadar tertîb ve tedvîn yoluyla oluştuğunu söylemek mümkündür (Canım, 2000).

Usûllerine uygun olarak hazırlanmış şiir ve derleme münşe'ât mecmû'alarının cem'inde de tedvîn geleneğine riâyet edilmiş olduğu görülmektedir. 16. asra âit bir kasîdeler mecmû'ası olan *Mecmû'a-yı Kasâyid-i Türkiyye*, 15-16. asırlardan çeşitli şâirlerin kaleme aldıkları -sırasıyla- tevhidler, münâcâtlar, na'tlar ile sultânlar, paşalar, şâirler ve diğer şahıslara yazılmış medhiyye şiirlerinin bir araya getirilmesiyle tertîb edilmiştir (Karavelioğlu, 2015).

19. asırda Sultân Abdülazîz adına hazırlanmış olan *Münşe'ât-ı 'Azîziyye fi'Âsâr-ı 'Osmâniyye*, mensûr-manzûm karışık derleme bir münşe'ât mecmû'asıdır. Mensûr-manzûm karışık bir dîbâcenin ardından -sırasıyla- manzûm münâcât, na't, dört halife ve oniki imâm için yazılmış şiirlere yer verilmiştir. Asıl bölüm ise pek çok mektûb örneği ile ardından çeşitli yazışma ve dilekçe örneklerinden müteşekkildir. Eserin bazı neşirlerinde Levh-i Mahfûz'da yazılı olduğu belirtilen bir ilâhî mektûb ile başlayan asıl bölümde, sırasıyla Hazret-i Muhammed'in tebliğ ve da'vet mektûbları, dört halifenin mektûbları ile meşhûr sûfilerin mektûblarına yer verilmiştir. Bundan sonraki kısımda, sırasıyla bazı Osmânî sultânlarının, bazı paşaların ve bazı meşhûr şâir ve nâsirlerin mektûb ve yazışmalarının ardından, çeşitli arz-ı hâl ve yazışma usûlleri ile ilgili örnek metinlere yer verilmiştir. Burada dikkati çeken husûs, ezeli hiyerarşi içerisinde tertîb ve teşrifât usûlüne dikkatli bir şekilde uyulmasıdır. Mensûr metinlerin aralarında da yine bu usûl çerçevesinde çeşitli şâirlerin şiir örneklerine yer verilmiştir (Sahhâf el-Hâcc Nûrî, 1303).

Bu minvâlde, Kâtib Çelebi'nin, münşî Abdülkerîm Çelebi hakkında yazmış olduğu kısa hâl tercemesinde kullanmış olduğu

“...âsârından ‘Arabî Vefeyâtı vardır ba’dehu Türkî inşâ ile terceme eylemişdür münşe’âtı tedvîn olunup bir eser-i güzîn kalmışdur münşîyân-ı Rûmun ser-firâzıdur...” (1287: 113)

ifâdelerinde de bir münşe’ât mecmû’asının *tedvîn* edilerek hazırlandığının dile getirildiği dikkat çekmektedir.

Bu edebî türlerin yanında edebî olmayan dînî, tasavvufî, ilmî, târihî ve benzeri müellefât da geleneğe uygun olarak dîvân düzeni ile *tedvîn* ve te’lîf edilmiştir. Her kitâba, konusuna ve hacmine göre çeşitli şekil ve hacimlerde besmele, hamdele ve salve bölümlerini, ardından, -varsa- eserin ithâf edildiği devrin sultânına teşekkür ve duâ ile devâm eden, bunların yanında eserin te’lîf sebebinin beyânı ile Allâh’tan tevfiik niyâzını ihtivâ eden bir mukaddime/dîbâce ile başladığı; asıl konunun tafsîlâtı bir şekilde işlenmesinden sonra da, yine temelde hamd, salât u selâm ve niyâzları içeren bir hâtîme bölümü ile son verildiği görülmektedir.

4. Şiirin Şifâhî Bağlamı: Dîvân (/Meclis)

Dîvân edebiyâtı ve özelde dîvân şiiri, meclislerde hayât bulan, gelişen, canlılığını sürekli koruyan, müktesebâtını başkalarına ve sonrakilere halka halka aktaran bir edebî gelenek dâiresidir.

Bahâr mevsiminde, seher vaktinde, su şakırtısı, gül kokusu ve bülbül sesiyle dopdolu, yemyeşil bahçede (bu anlamda ideal mekân *hâs bahçedir*) kurulan şiir meclisleri, irticâlen gazel okumanın, müşâ’are ve münâzara yapmanın, hem lisân-ı hâl hem de lisân-ı kâl ile şiir âdâbı öğretme ve öğrenmenin tabîi mekânlarıdır. Bu yönleriyle bu meclisler “*şifâhî dîvân*”lar olarak kabûl edilebilir.

Öte yandan, ıyş u işretli şiir meclisleri ele alınacak olursa, bu sohbet halkalarının, gazelin ideal mekânları olduğu görülecektir. Gazelin muhâtabı olan sevgilinin görülebildiği, duyulabildiği, kokusunun alınabildiği, kendisine serzenişte ve niyâzda bulunulabildiği; karşılığında sevgilinin, nigâhı, gamzesi ve nâzıyla lütuf ve ihsânda bulunduğu yerlerdir, bu şifâhî şiir dîvânları. Kimi kasîdelerde yapılan mevsim tasvîrlerinin, hem dış mekânlar olarak hem de o dış mekânları görebilen konumlarıyla iç mekânlar olarak meclis zâviyesinden bakışlarla gerçekleştirildiğini düşünüp söylemek mümkündür.

Tedvîn geleneği çerçevesinde cem’, tertîb ve te’lîf edilen eserlerin tesmiyesinde de meclis ya da meclise mekân olan yer isimlerinden istifâde edilmiştir. Bu mekânlar, bahçe ve hâs bahçeler ya da gelinmiş ve gidilmesi umulan ideal mekân olarak cennetlerdir. *Mecâlisü’n-Nefâyis*, *Heşt Bihişt*, *Gülşen-i Şu’arâ*, *Bâğçe-yi Safâ-endûz*, *Hadîkatu’s-Su’adâ*, *Ravzatu’l-Udebâ*, *Riyâzu’s-Sâlikîn*, *Cinânu’l-Cenân*, *Nihâlistân* örneklerinde bu durum râhatlıkla müşâhede edilebilir.

5. Dîvân Hattı

Devlet işlerinin görüşülüp karâra bağlandığı, gerekli görevlendirmelerin ve yazışmaların yapılıp nişâncılar ve dîvân kâtiblerince *fermân, berât, mensûr, biti, buyruldu, yarlık, nişân* gibi resmî belge türlerinin ve pâdişâh mektûblarının yazılıp imzalanıp tuğrâ ya da pençe ile mühürlendiği meclislerdir, dîvân-ı humâyûnlar. 16. asırdan sonra yukarıda adları verilen türlü resmî belgelerde *dîvânî* hattının kullanıldığı; bu hatt çeşidinin, 15. asır ve öncesinde Osmânlı resmî yazılarında kullanılan *ta'lik* hattının temel çizgisi üzerinde, 16. asırda Türk hattât kâtiblerinin yaptığı yeni düzenleme ve şekillendirmeler ile ortaya çıktığı bilinmektedir. Ayrıca, 15. asır ve öncesinde resmî belgelerde kullanılan kadîm ta'likin, biraz daha sivil bir karaktere büründürülerek ilmî ve edebî diğer kitâbî alanlarda da kullanılmaya başlandığı, ortaya çıkan bu cedîd hatta, ilk resmî karakterini kullanımdan düşürdüğü için, -nesh-i ta'lik terkîbinden bozma- *nesta'lik* isminin verildiği bildirilmektedir. Günümüzde de yaygın olarak ta'lik adıyla bilinen hattın, aslında, bu sonradan türemiş olan *nesta'lik* hatt olduğu belirtilmektedir.⁵

16. asırdan sonra Türklerin ta'lik adıyla ifâde ettikleri *nesta'lik* hattın, muhayyeleyi etkileyen estetik görünüşünün de etkisiyle, edebî metinlerin, husûsiyetle manzûm metinlerin yazımında, şiirlerin bir dîvân hâlinde tedvîninde yani dîvân yazımında diğerlerine oranla çok daha fazla tercîh edilip kullanıldığı, görülüp bilinen bir gerçektir. Temâşâ amaçlı olarak, hatt levhaları üzerindeki berceste beytler ve mısra'ların yanında, mermer üzerine hakkedilmiş târîh manzûmelerinin yazımında da, yine çoğunlukla -ta'lik ta'bir edilen- *nesta'lik* hattın kullanıldığı, ilgililerce ma'lûm bir vâkiadır. Bunun yanında, inşâ üslûbu taşıyan özel mektûbların ve münşe'ât mecmû'alarının da çoğunlukla bu hatt ile yazıldığı ayrıca dikkat çekmektedir.

Öyleyse ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır: Kadîm ta'lik hattından türemiş olan dîvânî ve *nesta'lik* hatlarından ilki sâdece dîvân-ı humâyûnlarda nişâncılar ve dîvân kâtiblerince resmî yazıların, ikincisi ise çoğunlukla edebî geleneğe âit bilhassa manzûm metinlerin ve dîvânların yazımında kullanılmıştır.

Demek mümkündür ki, bu edebî geleneğin bir hattı vardır, o da, kadîm dîvân hattı ta'likten türemiş olan, *nesta'lik* ya da -galat-ı meşhûr ile söylenecek olursa- ta'lik hattıdır.

6. Dîvân Nesri

Söz konusu edebî gelenek dâiresinin nazmı nasıl halk nazmından farklı özellikler arz ediyorsa, nesri de halk nesrinden daha da kendine özgü bir karakter göstermektedir. Kitâbet fenni ve mesleğinde ustalaşan dîvân kâtibleri, belgelerini *inşâ* üslûbuyla yazabildikleri ölçüde *münşî* sayılmakta, münşî dîvân kâtibleri arasından seçilen nişâncılar dîvân-ı humâyûnların üyeleri arasında yer almakta idiler. İnşâ üslûbuyla ya da diğer bir ifâde ile münşiyâne olarak kaleme alınan mensûr metinlerin dâhil oldukları dâireye

⁵ 15. asır sonrasında, kadîm ta'lik hattından çeşitli düzenlemeler ve şekillendirmelerle *dîvânî* ve *nesta'lik* adı verilen iki hatt çeşidinin türetilmesi meselesi için bkz. Alparslan, 1994: 445-446; Derman, 2010: 507-508.

“*dîvân nesri*” demek mümkündür ki nazım vâdisinde bunun karşılığı “*dîvân şiiri*”dir.

Dîvân nesri ifâdesinden maksadın, elsine-yi selâse denilen Türkî-Arabî-Fârsî lugatlarından oluşan kelime kadrosunun dîvân şiirine göre kat kat geniş olduğu, bununla birlikte Türkçe gramer zemîni üzerine kimi zamân Arabî, kimi zamân Fârsî, kimi zamân ise Fârsî-Arabî karışık terkîbli cümlelerin sec' kuralları çerçevesinde inşâ üslûbu üzerine binâ edildiği bir nesir dâiresi olduğu açıktır. Dîvân nesrinin temel karakteristiği olan inşâ üslûbu, edebî mensûr metinlerin yanında zamân zamân ilmî, târihî ve dînî mensûr metinlerde de dikkati çekmektedir ki bu bakımdan sınırları, dîvân şiirine nazaran, diğer te'lîf alanlarını da kapsayacak şekilde daha geniştir.

Kuralları kitâbet ve inşâ kitâblarında, uygulamaları da münşe'ât mecmû'alarında belirgin bir şekilde görülebilecek olan dîvân nesri, çoğu zamân didaktik amaçlı halk nesrinden ve zamân zamân da çeşitli amaçlarla yazılmış mensûr metinlerden ilk bakışta fark edilebilecek kendine özgü bir karakter göstermektedir.

Sonuç

Geleneği oluşturan şâir ve edîbler hayâtlarında iken -eğer istemiş olsalardı- oluşturdıkları bu geleneğe acabâ nasıl bir isim verirlerdi? Ya da şimdi onlara sorma imkânı olsaydı “*Eski Türk Edebiyatı*”, “*Klâsik Türk Edebiyatı*”, “*Osmânî Edebiyatı*”, “*İslâmî Türk Edebiyatı*” ya da “*Dîvân Edebiyatı*” isimlerinden hangisini tercih ederlerdi? Bu isimlerden birini düşünürler miydi, bilinmez, ama şunu hemen ifâde etmek gerekir ki onların isimlendirme gâye ve gayretleri olsaydı yine mutlakâ gelenek dâiresinden seçecekleri kelime ya da terkîblerle bir isim koyarlardı. Şu durumda elzem olan şey, en azından bu yönde bir kaygı taşıyarak isimlendirme çabalarında muktezâ-yı hâl ve makâma mutâbık davranmaktır.

Hengâmenin toz dumanına karışmadan, bir tür haklı ve karârında bir ilmî taassub ile dışarıdan serzenişte bulunulacak olursa, ilim ve kültür âlemine yakışan, dağarcığı Türkî, Arabî ve Fârsî kelime, terkîb ve deyimlerden; atıf, iktibâs ve alıntı dünyâsı da geniş bir dâire içerisindeki Arabî, Fârsî ve Türkî metinlerden oluşan, -özel bir maksadla çok nâdir olarak yer verilmesi dışında- bunlardan başka bir dilin unsûrlarının görülmediği üç dilli, hâs ve mahrem bir edebî geleneğin ismini de bu üç dilin kelimeleri arasından seçip vermektir. Bu anlamda, çok kabûl görüp kullanılan yukarıdaki isimlerden birinin başındaki niteleyici “*klâsik*” kelimesinin Hisar'ın “*hâs bahçe*” benzetmesi çerçevesindeki husûsiyet ve mahremiyete hâlel getireceğini söylemekte bir sakınca yoktur.⁶

⁶ “*Bilim taassub kabûl etmez*”, “*taassub akademik zihniyetle bağdaşmaz*” şeklinde kısmen haklı düşünenlere, beşerî çerçevede sosyal, kültürel, san'atsal olan şeylerin, akademik çalışma anlamında, her zamân ve zemînde isbât edilebilir bilimler üzerine temellendirilmiş pozitivist mantık ve mantaliteye tâm olarak ne kadar uyabileceğini hatırlatmak yerinde olacaktır.

İlk kullananlar hangi amaçla kullanmış olurlarsa olsunlar, bir terim olarak *dîvân edebiyâtı* isminin her zamân ve mekânda kullanılabilir, sonraki zamanlarda da bu edebî gelenek dâiresini doğru bir şekilde anlatabilir bir isim olduğu ortadadır.

Aynı medenî gelenek dâiresindeki Arab ve İrân edebiyâtları için böyle bir isimlendirmenin kullanılmamış olması, *dîvân edebiyâtı* ismini sâdece Türk edebiyâtındaki gelenek dâiresine özgü kılmakta, ayrıca “*Türk dîvân edebiyâtı*” gibi, dil ve özel alt kültür belirten isimlendirmeyi zorunluluktan düşürmektedir. Yani *dîvân edebiyâtı* bir Türkçe edebî gelenek dâiresinin ismidir.

Hulâsa, *dîvân edebiyâtı* varlık tasavvuru ve hayât görüşünden şiir meclisleri ve te’lîf geleneğine kadar fikir ve rûh hayâtının tüm tezâhürlerinde yansıyan *dîvân istiâresinin* şekillendirdiği bir edebî gelenektir. Bu temel yaklaşım üzerine, mâdem ki *dîvân edebiyâtı* ismi terimsel çerçevesi en belirgin olan isimdir, *dîvân şiiri* ve *dîvân nesri* gibi alt isimlendirmelerle birlikte, -akademik ya da popüler- her kesim tarafından akıl ferahlığıyla ve gönül râhatlığıyla kullanılabilir.

Kaynakça

Akün, Ömer Faruk. (1994), “Divan Edebiyatı”, *DİA*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Akün, Ömer Faruk. (2013), *Divan Edebiyatı*, İSAM Yayınları, İstanbul.

Ali Seydi Bey. *Teşrifat ve Teşkilatımız (Teşrifât ve Teşkilât-ı Kadîmemiz)*, (Haz.: Niyazi Ahmet Banoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Alparslan, Ali. (1994), “Divanî”, *DİA*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Canım, Rıdvan. (2000), *Latîfî Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*, AKM Yayınları, Ankara.

Derman, M. Uğur. (2010), “Ta’lik”, *DİA*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Erdem, Sadık. (1994), *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâsı (İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük)*, AKM Yayınları, Ankara.

Esad Efendi. (1979), *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadîme)*, (Haz.: Yavuz Ercan), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Fatîn Davud (e-kitap). *Hâtimetü’l-Eş’âr (Fatîn Tezkiresi)*, (Haz.: Ömer Çifçi), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10736,metinpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 11.09.2016)

Hisar, Abdülhak Şinasi. (2012), *Aşk İmiş Her Ne Vâr Âlemde (Aşka Dair Seçilmiş Mısralar ve Beyitler 1417-1950)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İnalçık, Halil. (2011), *Has-bağçede ‘Ays u Tarab (Nedîmler Şâirler Mutribler)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- İsen, Mustafa. (1994), *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, AKM Yayınları, Ankara.
- Kahraman, Mehmet. (1996), *Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Karavelioğlu, Murat Ali. (2015), *Mecmû'a-i Kasâ'id-i Türkiyye*, TDK Yayınları, Ankara.
- Kâtib Çelebi. (1287), *Fezleke*, C. 2, Cerîde-yi Havâdis Matba'ası, İstanbul.
- Kılıç, Filiz. (2010), *Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Kınalı-zade Hasan Çelebi. (1989), *Tezkiretü's-şuarâ*, (Haz.: İbrahim Kutluk), TTK Yayınları, Ankara.
- Köksal, Fatih. (1996), "Klasik Edebiyatımızı İsimlendirme Meselesi", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 2.
- Mütercim Âsım Efendi. (1305), *el-Okyânûsu'l-Basît fiTercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, C. 3, Matba'atu'l-'Osmâniyye, İstanbul.
- Okuyucu, Cihan. (2004), *Divan Edebiyatı Estetiği*, LM Yayınları, İstanbul.
- Sahhâf el-Hâcc Nûrî. (1303), *Münşe'ât-ı 'Azîziyye fiÂsâr-ı 'Osmâniyye*, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1988), *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Ünver, İsmail. (1993), "Eski Türk Edebiyatıyla İlgili Sorunlarımız", *Türk Dili*, S. 500.
- Ünver, İsmail. (2002), "Divan Edebiyatında Şiir Dili", *Türkbilig*, S. 3.
- Yusuf Has Hâcib. (1991), *Kutadgu Bilig (I Metin)*, (Haz.: Reşid Rahmeti Arat), TDK Yayınları, Ankara.
- Yusuf Has Hâcib. (1994), *Kutadgu Bilig (II Çeviri)*, (Haz.: Reşid Rahmeti Arat), TTK Yayınları, Ankara.